

УДК 718

Бачинська О.В.,

Київський національний університет будівництва і архітектури

КЛАДОВИЩА КИЄВА: ВТРАЧЕНА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА

Розглядаються причини руйнування матеріальної історичної спадщини Києва та наслідки цього для сучасного життя міста; характеристики історичних кладовищ Києва і їх значення для отримання історичної інформації; масштаби нищення міських кладовищ і аналіз цього процесу за різними характеристиками.

Ключові слова: Київ, кладовище, спадщина, історія, інформація, втрата, аналіз.

Київ має давню історію і мав би бути унікальним містом на мапі світу. Але складне ХХ сторіччя нанесло йому непоправну шкоду, стерши з міської тканини багато видатних і просто рядових споруд. Серед втрачених пам'яток Києва – старі кладовища, масштаб нищення яких просто вражає. Якби вони збереглися, вивчення поховань могло б дати дуже багато інформації про життя міста та його громадян. Але на даний час велика частина історії Києва зникла назавжди, бо поховання не відновлюються. Аналіз даних про знищені кладовища допоможе краще зрозуміти причини цього процесу і можливо віднайти хоч деякі крихти втраченої історичної інформації.

Аналіз процесу нищення історичних міських кладовищ Києва раніше не розглядався.

Метою дослідження є варварське відношення до історичних поховань у м. Києві.

Київ має безперервний розвиток упродовж півтора тисячоліття, з самого початку йому була визначена доля культурного і духовного центру на навколишній території. Місто з такою багатою історією мало бути скарбницею матеріальних свідоцтв його древності: будинків, храмів, поховань, але сучасний Київ цього майже немає. Серед його міської тканини лише місцями можна зустріти скупченість історичних об'єктів. Так сталося через бурхливу і трагічну історію ХХ ст. Окрім подій Другої вітчизняної війни, коли найкращі споруди міста були підірвані внаслідок бойових дій, Київ піддавався цілеспрямованому знищенню упродовж всього ХХ ст. Причиною було бажання збудувати соціалістичне місто нового зразка, вся історична спадщина будь-якого характеру, сприймалася, як «старий мотлох», який треба викинути у сміття. Дивним є те, що у сміття викидали навіть ті частини історії, які мали безпосереднє відношення до соціалістичного образу мислення: поховання

декабристів, революціонерів. Наче існувала якась змова проти міста і древній Київ необхідно було винищити будь-якою ціною.

Варварське відношення призвело до того, що у сучасному Києві, який поступово перетворюється у величезний метушливий мегаполіс, втрачене відчуття його давності, єдності з життям попередніх поколінь, починаючи з держави Київська Русь та більш пізніх періодів. Про величезну роль міста та його давнину мали б свідчити архітектурні споруди та поховання, вулиці і площі, але ознайомитися зі спадщиною Києва можна лише у музеях. Окремі збережені історичні фрагменти міської тканини та споруди не створюють враження глибини його історії.

Серед втрачених історичних об'єктів Києва є і кладовища, масштаб руйнувань яких просто вражає. У Києві історично склався один тип кладовища – розташовані на великій ділянці землі, спеціально відведеній під цю функцію, впорядковані поховання. Вони мали різноманітні пам'ятники та хрести зверху, також на кладовищі могли бути розташовані склепи.

Особливості поховального процесу та тип кладовища у Києві сформувався внаслідок кліматичних особливостей місцевості та впливу релігії. Велика кількість нив навколо Києва дозволяла виокремлювати землі під поховання, де для кожного померлого виділяли свою маленьку ділянку.

Поховальний обряд у християн склався ще у IV ст. Пізніше він був принесений на територію Києва з Візантії разом з християнською релігією. Кладовища з точки зору православ'я – місця, де спочивають тіла померлих до майбутнього воскресіння. Вони – священні, тому на їх території не можуть розташовуватися будь-які споруди. Відповідно статусу кладовища, як сакрального місця, його територія може слугувати місцем молитви, на ньому зводять лише храми та каплиці, кладовища можуть розташовуватися у складі сакральних комплексів (1).

Кладовище у тому вигляді, в якому воно склалося у Києві і на Україні загалом, є своєрідною матрицею, де кожний з жителів населеного пункту отримує свою чарунку. По собі людина лишає плоди своєї діяльності: рукописи, малюнки, предмети побуту, архітектуру. Ці артефакти є витвором людських рук. Але людина могла прожити своє життя буденно – прислугою, конюхом, селянином, дрібним чиновником і не залишити яскравого сліду в історії. Кладовище урівнює всіх: яскравих особистостей і невідомих. Воно є історичним свідомством всіх людей, хто колись тут жив і дожив саме на цій землі до часу смерті. Таким чином, історичне кладовище – це не просто ряд поховань, а важливе матеріальне свідомство історії.

Таке кладовище навіть при зовнішньому вивченні, тобто без розкопів, може розкрити багато таємниць. За кількістю поховань можна судити про

розміри населеного пункту. При збереженості надгробків можна поррахувати статистичні дані, за типами поховань визначити національність і релігійне віросповідання жителів, структуру сімей, професії, рівень розвитку культури, загалом періоди життя міста (розвиток чи занепад, війни, епідемії, розвиток лікувальної справи та ін.). Збережені монументальні споруди на могилах є пам'ятками меморіального мистецтва. Поховання відомих осіб – пам'ятки історії, які несуть виховне значення для підростаючої молоді. Саме розуміння того, що у твоєму місті чи селі були такі люди, надихає на пошуки унікального життєвого шляху. Також бувають ситуації, коли важливі діячі свого часу забуті. Саме винайдення та відзначення поховання цієї людини дає можливість відроджувати пам'ять про неї, а також про її видатну діяльність. Іноземні поховання є частиною історії іншої держави, переплетеною внаслідок історичних процесів з певною місцевістю. І це далеко не повний список важливої інформації, яку можна зафіксувати, вивчаючи кладовище зовні. А є ще метод розкопок, який дає набагато більше.

Коли про старі поховання забувають, вони зрівнюються з землею, покриваються рослинністю. Через багато сторіч їх можуть віднайти і та інформація, яку вони зберігають, дійде до людства. Найгірший випадок – методи зруйнування, винайдені у ХХ ст.: зрізання ґрунту з похованнями за допомогою техніки та вивезення залишків кладовища. В цьому випадку кладовище зникає безповоротно, інформація втрачається назавжди, на протипагу архітектурним спорудам (храмам, будинкам та ін.) його неможливо відновити.

На карті втрачених пам'яток Києва відомого історика Проценко Л. (2) відзначені 24 різних кладовища. Цей список далеко не повний, бо є свідчення жителів Києва про знаходження добре збережених поховань при ремонті підземних комунікацій. Таким чином, вказані 24 кладовища – це великі міські комплекси, до списку яких ще можуть бути додані інші, менші за обсягом.

Знищення 24-х міських кладовищ Києва і ще багатьох неврахованих є повним стиранням історії міста. Нема поховань, немає людей, які тут жили, немає самого міста. Збереженість древніх шарів можна пояснити більш глибоким їх розташуванням і відсутністю зовнішніх ознак. Так у глибині київських ґрунтів вони пролежали доти, доки не взялися за них спеціалісти археологи. Таким чином, дійшла до нас древня історія Києва. А ось недавнє дореволюційне життя міста просто втрачене.

Щоб зрозуміти, що втратив Київ зі знищенням зафіксованих 24-х кладовищ, розглянемо їх характеристики.

Тип кладовища за похованнями:

1. **Цивільні – всього 14;** з них цивільне – 8, цивільне аристократичне – 1, цивільне з військовими похованнями героїв – 1, цивільне іновірське єврейське та караїмське – 4.
2. **Монастирські – всього 6;** з них монастирське – 3, монастирське пустині – 2, монастирсько-цивільне аристократичне – 1.
3. **Військові – всього 4;** з них військове революційне – 2, військове Першої світової війни – 1, військове турецьке – 1.

Положення кладовища у поховальному у комплексі:

1. **Окремі кладовища – всього 18.**
2. **Складові комплексу кладовищ – всього 6;** з них складові втраченого комплексу – 4; складові збереженого комплексу – 2.

Дата початку функціонування кладовищ:

1. **18 ст. – всього 5,** найстаріше – початок 18 ст.
2. **19 ст. – всього 15,** з них особливо багато кінець 19 ст. – 8.
3. **Початок 20 ст. – всього 4.**

Причини знищення:

1. **Природними катастрофами – всього 2,** з них оповзнем – 1 та пульпою на Куренівці – 1.
2. **Цілеспрямоване руйнування – всього 22.**

Дата знищення. Оскільки окремі кладовища руйнували по декілька десятиліть, в кожному окремому десятилітті вказана половина чи третина процесу руйнування:

1. **1920-і рр. – всього 3 та одне наполовину.**
2. **1930-і рр. – всього 2.**
3. **1940-і рр. – всього 1 та одне наполовину.**
4. **1950-і рр. – всього 5 та одне наполовину.**
5. **1960-і рр. – всього 8 та одне наполовину і одне на третину.**
6. **1970-і рр. – всього 1 та одне наполовину і одне на третину.**
7. **1980-і рр. – всього одне на половину і одне на третину.**

Характер міської тканини, якою були замінені ділянки кладовищ:

1. **Міськими спорудами – всього 7;** з них житловими масивами – 3, будівлями – 1, громадськими будівлями – 3.

2. *Зеленими насадженнями* – всього 9; з них парком або лісопарком – 4, територією лікарні – 1, садом – 4.

3. *Незабудованих* – всього 8; з них покинутих та знищених на поверхневому рівні – 7, знесених стихією – 1.

Таким чином, втрати історичної інформації у вигляді міських кладовищ Києва величезні.

Цивільні кладовища це – насамперед кияни, які проживали у місті, аналіз показує, що серед поховань було багато видатних людей, цивільних і військових. Серед монастирських поховань могли бути видатні діячі церкви та святі. Військові поховання, революційні та Першої світової війни – свідчення бурхливої сучасної історії, турецьке кладовище – частина історії Туреччини.

Положення кладовища у поховальному у комплексі демонструє масштаби нищення: майже всі знищені кладовища були значними за розмірами самостійними утвореннями.

Аналіз за датами виникнення кладовищ показує, що поховання не давні, за ними можна було б встановити багато фактів з нещодавнього життя міста.

Причини знищення вказують на цілеспрямоване стирання історії Києва. Було необхідно зрівняти з землею місто з безперервним розвитком на протязі півтори тисячі років і збудувати на розчищеному майданчику соціалістичне життя. На той час були певні причини втілення таких ідей, але з точки зору сучасності однозначно необхідно було обрати для соціалістичної розбудови інше місто, а не руйнувати те, що закладалося ще за часів київських князів.

Аналіз за датами знищення вказує на те, що найбільша руйнація припала на 1950-і–1960-і рр., тобто коли місто після війни дуже активно розбудовувалося за часів Хрущова.

Характер міської тканини, яким були замінені ділянки кладовищ, підтверджує, що процес нищення кладовищ – не поодинокі стихійні випадки забудови або вирішення питань необхідності використання цієї ділянки для міста. Ті, хто планував забудову Києва, цілеспрямовано знищував його історію. Але деякі кладовища все ж таки збереглися у землі і їх вивчення може надати деякий історичний матеріал про минуле життя міста.

Список використаних джерел:

1. Православие и современность. Электронная библиотека. Кладбища, часовни и их назначение. – Режим доступу: <http://lib.eparhia-saratov.ru?>

2. Проценко Л. Картограмма: Пам'ятки Києва, знищені у ХХ столітті. Нью-Йорк–Київ: Бібліотека журналу "Пам'ятки України", 1991. – 1 с.

3. Київщина: Некрополі міста Києва та його околиць // Некрополі України. – Режим доступу: <http://ukrainica.com.ua/ukr/content/2189>.

Аннотація

В статті розглядаються причини руйнування матеріального історичного насліддя Києва і наслідки цього для сучасного життя міста; характеристики історичних кладбищ Києва і їх значення для отримання історичної інформації; масштаби знищення міських кладбищ і аналіз цього процесу за різними характеристиками.

Ключові слова: Київ, кладбище, насліддя, історія, інформація, втрата, аналіз.

The summary

The reasons of destruction of a material historical heritage of Kiev and consequence it for modern life of city; the characteristics of historical cemeteries of Kiev and their meaning for reception of the historical information; scales of destruction of urban cemeteries and the analysis of this process under the different characteristics is considered in clause.

Key words: Kiev, cemetery, heritage, history, information, loss, analysis.